

У КУХНІ

1914 рік

МІЛЕВА СИДИТЬ ЗА КУХОННИМ СТОЛОМ. Літо. Ранній ранок. У повітрі ще відчувається нічна свіжість, яка проникає крізь відчинене вікно.

Долонею вирівнює списані від руки аркуші паперу. Жінка знає, що вони від Альберта, але перегортає їх і вивчає підпис, ніби не може повірити, що він міг таке написати. Хоча Мілеві важко в це повірити, вона надто добре знає почерк свого чоловіка, його похилі літери, характерні вигадливі «Л» і «Н». У його почерку так багато вигинів, що навіть фальсифікатору важко було б його зімітувати. Навіть якби він підписався лише літерою «А», вона би знала, що це Альберт. Мілева отримала достатньо листів від нього, безліч разів бачила, як витіювато він підписується. Дивлячись на листа, котрого отримала вчора, вона не мала враження, що він якоїсь миті зупинився і засумнівався. Навпаки, почерк був рівний, рука впевнена. Мілева навіть упізнала сине чорнило, яке він використав, вона купила його для нього у Цюриху, в канцелярській крамниці, де зазвичай купувала папір та шкільні зошити для Ганса Альберта.

Жінка читає листа, який їй учора приніс його колега Фріц Габер. Як справжній боягуз, Альберт не наважився передати послання їй особисто.

«Берлін, 18 липня 1914 р.*

Умови:

А. Ти дбатимеш:

1) про чистоту мого одягу, білизни та постільної білизни;

2) щоб я регулярно отримував триразове харчування в свою кімнату;

3) щоб моя спальня і кабінет були чистими, а особливо щоб тільки я користувався своїм столом.

Б. Ти відмовишся від усіх особистих стосунків зі мною, якщо вони не є необхідними із суспільних причин. Зокрема, утримуватимешся від:

1) спілкування зі мною вдома;

2) спільних поїздок.

В. У стосунках зі мною дотримуватимешся таких правил:

1) не очікуватимеш від мене інтимної близькості й не дорікатимеш мені жодним чином;

2) припиниш до мене звертатись, якщо я цього зажадаю;

3) покинеш мою спальню або кабінет негайно, не протестуючи, якщо я зажадаю.

Г. Не принижуватимеш мене перед нашими дітьми ні словами, ні поведінкою».

«Це лише письмове підтвердження ситуації, в якій я опинилася, — вважає Мілева. — Якщо я не погоджуся на цю зневагу, спільного життя більше не буде».

Вона кладе папери на стіл і підходить до вікна. Опирається на дерев'яний одвірок. Потім торкається пальцями стіни, наче притримується. Відчуває сильну потребу торкнутися чогось міцного та стійкого. Ніби шукає підтвердження, що вона тут, що жива. Усвідомлює, що виглядає жалюгідно в нічній сорочці та з розпущеним волоссям. Але

* Тут і на наступних сторінках зірочкою позначено цитати з листів-оригіналів. (Прим. автора).

на кухні нема більше нікого, хто міг би зауважити, як вона невпевнено пересувається й швидко кліпає, щоб не дати волі сльозам. «Я більше не можу плакати, — каже вона собі. — Мушу опанувати себе і вирішити, що робити».

Глибоко вдихає ранкову свіжість. Вікно кухні виходить у двір. По-берлінськи сірий, так вона називає похмурий колір фасадів, вулиць, дворів. У цьому місті їй не вистачає виду на пагорби і зелень, до яких вона звикла в Цюриху. Бракує світла. Бракує повітря. На кухні все ще витає запах учорашньої вечері, печених ковбасок і картопляного салату. На плиті стоїть масна сковорода і порцелянова миска із залишками їжі. Хліб на столі засох. Покоївка Фріца і Клер Габерів, друзів, у яких вона поселилася десять днів тому разом із хлопцями, ще не приїхала. Мілева могла й сама сховати їжу в комору вчора увечері. Але не знайшла в собі сил. Зморена Альбертовими «Умовами», вона почувалася ошелешеною, наче щойно отримала важкий удар по голові. «Очевидно, так відчувається боксер після бою», — подумала жінка.

Прочитавши напередодні увечері його «листа», спершу була заскочена. Відразу після цього на неї напав приступ сміху. Альбертові «Умови» нагадали їй застереження, вивішені в сільських кондитерських: «Заборонено чесатися!», «Не плювати на підлогу!» Ці застереження, вочевидь, геть марні, бо відвідувачі, для яких вони були призначені, ті, кому кортіло перед дзеркалом на стіні кондитерської вийняти гребінець чи плюнути, здебільшого не вміли читати. Вона могла переконатися в цьому, коли влітку заходила в єдину кондитерську в Качі, селі, в якому розташована садиба її батьків, і спостерігала за хлопцями, які поправляли собі зачіски перед дзеркалом на стіні просто біля застереження.

Згадала також, як їх з подругою Десанкою найбільше смішило те, що висіло в їхньому шкільному туалеті. Там було написано: «До їжі та по випорожненню тіла не забудь помити руки з милом». Їх тішило римування тіло-мило. Коли одній із них доводилося йти в «те місце», як тоді прийнято було говорити, вона просто казала: «тіло-мило».

«Ці Альбертові «Умови» виглядають геть як застереження тіло-мило», — подумала жінка. Дорога Мілево, просто регулярно мий руки, не плюй на підлогу, не чешися в кондитерській, прикривай рот долонею, коли кашляєш, не відригуй у товаристві, схрещуй ноги, коли сідаєш, мовчи, поки хтось не звернеться до тебе і поведься скромно, як добра дівчинка, і все буде гаразд, сказала вона собі. Її охопив істеричний сміх, потім невір'я від думки, що Альберт написав це абсолютно серйозно. Він наважується ставити умови їхнього співжиття! Їй, Мілеві, з якою повинчався одинадцять років тому і з якою має двох синів! Гансу Альберту десять років, а Едуарду за кілька днів виповниться чотири.

Вона зім'яла папери й кинула їх на підлогу.

Сміх лише на мить допоміг їй трохи відпочити. Мілева не могла відразу змиритися з тим, що його «Умови» реальні. Вона зрозуміла це лише тоді, коли її тіло це підтвердило. Аж коли відчула порожнечу в грудях, коли не змогла вдихнути, коли її серце підскочило, мов дика кішка, яка шкребе кігтями, шукаючи виходу із грудної клітки, коли відчула добре знайомий біль. Вона знала, що саме біль — це її мірило реальності, її правильне нагадування. Він завжди виникає, коли вона з якихось причин відмовляється приймати те, що з нею відбувається. Бракує якоїсь дрібнички, щоб занурити її в повну безвихідь. Біль попереджає її. «Поки мені боляче, я принаймні знаю, що жива», — думає вона, притулившись до кухонної стіни.

Позаду безсонна ніч. Мілева знає, що слабкість, яку відчуває цього липневого ранку, є лише продовженням вчорашнього шоку. Слабкість зазвичай передує напад головного болю і нудоти. Найбільше боїться головного болю, бо він вкладає її в ліжко на кілька днів. Мілева вже відчуває в потилиці, як тупий біль переходить у поколювання, все частіші й сильніші. А після головного болю зазвичай настає тривалий стан млявості та паралічу, які її жахають. Адже вона не сама, а з дітьми. Рішення, яке зараз має прийняти, стосується і їх.

«Я не можу дозволити собі хандрити. Мушу якимось спробувати запобігти головному болю. Хлопчики скоро прокинуться! Де ті нові ліки, куди я їх поділа?» — думає Мілева, нервово нишпорячи в сумочці. Дістає дві пачки порошку і випиває, розчинивши їх у склянці води. Тоді крутить склянку в руці. Чекає, коли біль вщухне, зупиниться перед перешкодою, потрапить у пастку, яку щойно поставили йому ліки. Не може робити нічого, крім як сидіти і чекати, поки біль мине.

Учора ввечері, прочитавши кілька разів зухвале Альбертове повідомлення, вона побажала Габерам на добраніч і попросила Ганса Альберта допомогти їй дійти до ліжка. Кларя принесла їй чай. Вона теж прочитала «Умови», але їй вони зовсім не були смішними. Ні, особливо після того, як одного вечора в її дверях з'явилися Мілева з дітьми.

— Альберт здав квартиру в оренду, нам ніде зупинитися, — просто сказала їй Мілева. Звісно, Кларя запросила їх до себе та Фріца. Діти були сонні, а Мілева — бліда й розпатлана. Кларя бачила з її обличчя, що вона в повному розпачі. Коли Мілева вклала дітей спати, розповіла їй, що посварилася з Альбертом через те, що він здав квартиру в оренду. — Як він міг узагалі здати в оренду квартиру, не сказавши мені? Альберт зробив це, щоби змусити нас повернутися до Цюриха, — повідомила вона Кларі.

Більше нічого не пояснювала, навіть тоді була стриманою. Не розповіла, що до неї дійшли чутки, наче Альберт закоханий у свою родичку Ельзу. Чула, що про це говорять в Інституті, можливо, Фріц теж чув і розповів Кларі. Мілева не мала сил згадувати їй про цю деталь, як і про те, що вона вже деякий час підозрює його. Кларя не втішала її, бо знала, що це не має сенсу. Вона просто взяла за руку Мілеву, якій сльози текли по щоках. Дотик Клариної руки був теплим та міцним. Цієї миті Мілева не мала іншої опори, крім дотику майже незнайомої жінки.

Так вони провели вечір — дві жінки самі на кухні. Між ними — стіл з тарілками і залишками вечері. І туга, яка вкрила їх, як важкий плащ.

Мілева знову підійшла до вікна, потім безсило опустилася на стілець, ніби шлях од вікна до столу був кількакількометровий. Вона знала, що це просто фізична реакція на психологічний удар від Альберта. Ще до цієї події їй було зле в Берліні, вона приїхала сюди, бо він цього хотів, і в неї не було вибору. Після дев'яти років, проведених у Патентному бюро в Берні та короткого викладацького стажування на політехнічному факультеті Цюриха, після викладацького досвіду в Празі, він нарешті отримав посаду, яка давала йому більше часу для досліджень і написання наукових робіт, а також вищу платню: він став членом Пруської академії наук, викладачем університету Гумбольдта та директором нового Інституту фізики імені кайзера Вільгельма. Які причини не приймати цієї пропозиції вона могла йому вказати? Що їй і хлопцям краще в Цюриху? Що вона звикла жити там і почуватися там безпечніше? Що хлопцям буде важко звикнути до нового середовища? Можливо, Альберт навіть погодився б із деякими з цих причин, але коли він повідомив, яку йому пропонують платню, вона не наважилася заперечувати проти переїзду. Їм потрібні були гроші, а вона не заробляла. У неї не було вибору. Вона мусила приєднатися до нього.

Три місяці тому, переїхавши з Цюриха до Берліна, вони знайшли квартиру на Еренбергштрассе. Мілева не відразу її облаштувала. Мала відчуття, що мешкатиме в ній лише тимчасово, тож деякі валізи залишилися нерозпакованими. Вони досі стоять у коридорі, поскладані поруч із коробками з посудом та постільною білизною, закриваючи прохід до кімнат. Коли вона сварила хлопців, що вони неохайні, старший Ганс Альберт бунтував. «Ми ще переселяємося, мамо», — казав він.

Спершу це її непокоїло, і вона дорікала собі в браку бажання нарешті облаштувати нове помешкання. І зараз,

прочитавши «Умови» Альберта, вважає, що не зробила цього тому, що мала погане передчуття. Але чому? Те, що Альберт часто не приходив додому, не було чимось незвичайним. Може, тому, що він супився і йому все заважало? Навіть розпитування маленького Едуарда, якого вони лагідно називали Тете, про те, коли вони нарешті вдвох підуть гуляти. Ще донедавна Альберт садив його собі на коліна і терпляче пояснював йому, як планети рухаються небом, або розповідав йому історії. Тепер він просто гаркав на нього. Шукав привід, щоб вийти увечері. Повертався пізно. Потім переселився в іншу кімнату.

У нього раптово змінювався настрій. Для Мілеви це зазвичай було ознакою того, що його щось турбує, але він на її запитання не відповідав.

Мілева згадала, що два роки тому, після візиту до Берліна, він отримав листівку на день народження, яка викликала у неї підозру. Листівка була від родички Ельзи Ловенталь, і в ній не було нічого підозрілого, крім того, що ця родичка ніколи раніше йому не писала. Коли Мілева вказала на це, Альберт не відреагував іронічно, як зазвичай. Він був злий:

— Яке тобі діло? Звідки ти знаєш, що вона раніше мені не писала? — крикнув він.

— Альберте, чому ти так поводишся? Чому кричиш на мене? — вона схопила його за куртку, а він грубо відштовхнув її.

«Якою жалюгідною я була! Чому думала, що така ситуація ніколи не може статися з нами?».

Прочитавши «Умови», Мілева попросила Фріца повідомити Альберту, що вона погоджується на все. Сказала це, знаючи, що нею керує безсилля. Що їй залишається? Які варіанти? Вона не має ні грошей, ні роботи, ні спадку. Мілева й раніше почувалась, як боксер рингу, котрий звик приймати удари. Спершу вроджена кульгавість, потому на-смішки середовища через її бажання вчитися попри те, що

вона була жінкою, ще пізніше — зневага та неприйняття Альбертової матері, наостанок — втрата першої дитини. Коли вона була молодою, то сердилася на себе, бо звикла отримувати удари, не відповідаючи на них. Це означало певну схильність до інертності, пасивності. Схильності до капітуляції. Невже можливо зараз піддатися болю і не завдати удару у відповідь? Чи просто вона такий самий боягуз, як Альберт?

А потім, коли Мілева зачинила за собою двері спальні й залишилася сама, відчула, як увесь накопичений сум перетворився на гнів. «Та що зі мною таке, як я погодилася на таке приниження? Хто він такий, аби думати, що може ставитися до мене, як до служниці? Умови? Правила? Найкраще було б, якби він їх сам спалив, щоб ніхто ніколи їх не бачив, і він не осоромився. Мене батько виховував не для того, щоб я жила, як його рабиня. Батько дав мені освіту для того, щоб я прала чоловікові білизну і мовчки подавала їжу!».

Вчинок Альберта пробудив у ній те, чого вона давно не відчувала — гідність. Наче вона знову кульгава дівчинка, яка повертається додому в сукні, забрудненій землею. Наступного дня одягає чисте платтячко і йде до школи до тих самих дітей, які знущалися над нею і били, сидить у тому ж класі серед них, як ні в чому не бувало. Вона не хоче показувати їм, що вони завдали їй болю. Просто буде кращою за них, найкращою. Вона запам'ятала слова свого батька: «Мусиш знайти спосіб показати, чого ти варта».

У гімназії для хлопчиків у Загребі її однолітки вдавали, що не помічають її, а коли вона заходила у клас на урок фізики, вони штовхали одне одного і пошепки кидали їй образи. Проте наприкінці року в неї були найкращі оцінки. Або коли вона марно чекала, поки хтось підійде до неї на шкільних танцях. Повернулася додому, захлинаючись од сліз. Наступного разу вона грала на піаніно на танцях, і всі їй аплодували. Коли вона вступила до Політехнічного інституту в Цюриху як єдина жінка, її зустріли такими самими поглядами, як і колись кульгаву дівчинку. Ніби вона